

UNDERSTANDING WOMEN'S MOVEMENTS AND FEMINISM IN THE LIGHT OF ISLAMIST, CONSERVATIVE AND SECULAR CONCEPTS AND THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND IDEOLOGY

MİHRİBAN ŞENSES AKSU

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Mail: mihriban.senses@btu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8021-9835>

ABSTRACT

Since there is confusion and misuse of the concepts of Islamic, "Islamist", Conservative and Secular in some disciplines, fields or media, and since these concepts are also important for women's movements or feminism discussions, these concepts need to be clarified. For this reason, in this study, first of all, a brief discussion of these concepts was conducted, and then the relationship between ideologies in general, and "Islamism", "conservatism", Islamic and secular approaches in particular, and their relationship with women's movements, their compatible and non-compromising dimensions with feminism, and the differences between religion and ideology were included, based on the religion-ideology debate, and a brief discussion was conducted on the relationship of feminism or women's movements with religion and other ideologies and the problems of these relationships.

Based on this discussion, it can be concluded that feminism cannot be completely reconciled with other ideologies and religion, that religion cannot be fully understood from feminism, feminism or women's movements cannot be fully understood from religion, that trying to reconcile feminism with religion can harm both religion and the feminist movement, that attempts to turn religion into ideology and ideology into religion can be end up with radical, jacobin, standardizing mindsets or projects, it has been concluded that women should be suspicious to all ideologies, including feminism, and attempts to feed feminism with other ideologies, as their problems cannot be solved with a single ideology or by adding feminism to different ideologies, and that they should also focus on local solutions.

Keywords: Islamic, Conservative, Secular, Ideology, Religion, Feminism

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 09.07.2023

Kabul Tarihi: 19.08.2023

Yayın Tarihi: 15.10.2023

Yayın Sezonu: Temmuz-Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

ŞENSES AKSU Mihriban, (2023). "Kadın Hareketleri ve Feminizmi İslamcı, Muhafazakar, Seküler Kavramları ve Din ile İdeoloji İlişkisi Işığında Anlama Mihriban Şenses Aksu". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 19 Sayı: 65. (244-263)

muhafazakârdüşünce • yıl: 19 - sayı: 65 • Temmuz-Aralık 2023

KADIN HAREKETLERİ VE FEMİNİZMİ İSLAMCI, MUHAFAZAKAR, SEKÜLER KAVRAMLARI VE DİN İLE İDEOLOJİ İLİŞKİSİ İŞIĞINDA ANLAMA

MIHRİBAN ŞENSES AKSU

ÖZ

İslami, “İslamcı”, Muhafazakar, Seküler kavramları konusunda bazı disiplin, alan veya mecralarda kafa karışıklığı ve yanlış kullanımlara rastlandığı ve bu kavramlar kadın hareketleri veya feminizim tartışmaları açısından da önemli olduğu için bu kavramların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle bu kavramlara ilişkin kısa bir tartışma yürütülmüş, ardından genel olarak ideolojilerin özelde de “İslamcılığın”, “muhafazakarlığın”, İslami ve seküler yaklaşımların kadın hareketleri ile ilişkisine, bunların feminizmle uzlaşan ve uzlaşmayan boyutlarına, din ile ideoloji arasındaki farklılıklara yer verilmiş ve din-ideoloji tartışmasından hareketle feminizmin veya kadın hareketlerinin din ve diğer ideolojilerle kurduğu ilişki ve bu ilişkilerin problemleri üzerine kısa bir tartışma yürütülmüştür.

Bu tartışmadan hareketle feminizmin diğer ideolojilerle ve din ile bütünüyle uzlaştırılmayacağı, feminizmden hareketle dinin, dinden hareketle feminizmin veya kadın hareketlerinin bütünüyle anlaşılamayacağı, feminizmi din ile uzlaştırmaya çalışmanın hem dine hem de feminist harekete zarar verebileceği, dini ideoloji, ideolojiyi din haline getirme girişimlerinin radikal, jakoben, tek tipleştirici zihniyet veya projelerle sonuçlanabileceği, kadınların, sorunları tek bir ideolojiyle veya feminizmi farklı ideolojilere eklememeye çözölemeyeceği için feminizm dahil bütün ideolojilere ve feminizmi diğer ideolojilerle besleme girişimlerine karşı kuşkuyla yaklaşması gerektiği ve aynı zamanda yerel çözümlere de odaklanmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamcı, Muhafazakar, Seküler, İdeoloji, Din, Feminizm

Giriş

Bu çalışmada feminizm ve kadın konusu genel hatlarıyla İslamcı, muhafazakar, seküler kavramları ve din-ideoloji ilişkisi üzerinden ele alınmaktadır. Sözü edilen kavramlar bazen gündelik konuşmada, akademik metinlerde veya medyada hatalı şekilde kullanılmaktadır. İslamcılık, İslamcı, muhafazakarlık, muhafazakar, seküler, sekülerleşme, laik, laiklik gibi kavramların yanlış kullanımını aynı zamanda bazı feminizm türlerinin ve kadın hareketlerinin de hatalı şekilde yorumlanmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle elinizdeki metinde, bu tür yanlış anlaşılımların ya da yorumların ortaya çıkmaması için öncelikle bu kavramlara açıklık getirilmesi amaçlanmaktadır. Metnin bir diğer amacı, feminizmi ya da “kadın sorunu”nu din-ideoloji tartışması üzerinden ele almak, din ile ideoloji arasındaki benzerlik ve farklılıklara odaklanarak feminizm ya da kadın hareketleri açısından din ve farklı ideolojilerle, akımlarla uzlaşma çabalarının problemliliğini ortaya koymaya çalışmaktır.

Bu nedenle bu çalışmada öncelikle yukarıda zikredilen kavramlara ilişkin kısa bir tartışma yürütülmüş, ardından özelde “İslamcılığın”, “muhafazakarlığın”, İslami ve seküler yaklaşımların ve genel olarak ideolojilerin feminizm ya da kadın hareketleri ile ilişkisine yer verilmiştir. Hiç kuşkusuz bu ilişki ve diğer ideolojilere benzer şekilde İslamcılık ve muhafazakarlık gibi ideolojiler kadın hareketlerini ya da kadınların mücadelesini hem olumlu hem de olumsuz olarak etkilemiştir. Bu nedenle metinde, İslami/“İslamcı” ve muhafazakar perspektifin feminizmle uzlaşan ve uzlaşmayan boyutlarına, din ile ideoloji arasındaki ilişkiye, feminizmin diğer ideolojilere, dine ya da muhafazakar dünya görüşlerine eklenirken ya da onlardan beslenirken sorunlar ve çözümler konusunda gözden kaçırıldığı unsurlara yer verilmiştir.

Bütün bunlardan hareketle feminizmin ideolojilerle ve din ile bütünüyle uzlaştırılamayacağı, feminizmden hareketle “etik bir sistem” olarak dinin, dinden hareketle modern bir ideoloji olarak feminizmin veya kadın hareketlerinin tamamıyla anlaşılamayacağı, feminizmi dini referanslarla, dini feminist referanslarla okuma ya da güçlendirme girişimlerinin hem dine hem de kadın hareketlerine zarar verebileceği, dini referanslardan yola çıkıldığında seküler kadınların sorunlarının anlaşılmasının ve çözülmesinin zorlaşabileceği, feminizmden yola çıkıldığında ise dinin etik boyutunun ihmal edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Metinde ayrıca din ve ideoloji tartışmasından da hareketle ideolojiyi din, dini ideoloji haline getirme ya da sürekli olarak politize etme girişimlerinin radikal, totalleştirici, jakoben tutumlara, davranışlara veya siyasalara sebep olabileceği, etik sistemler anlamında dinlerin, daha seküler, maddi dünyanın

veya çatışma dünyasının düşünce sistemleri olarak ideolojiden hareketle anlaşılamayacağı, İslamcı/İslami, muhafazakar düşünceyi feminizme eklemleme, farklı yönetim biçimlerinin, yaklaşımların veya “izm”lerin izlerini dinde veya İslamiyette arama çabalarının problemlili olduğu, tek bir ideoloji veya ideolojiler bütün hayatı kuşatamayacağı ve kadınların sorunları çözemeyeceği için feminizme ve feminizmi, kadın hareketlerine ya da mücadelesine, feminist literatüre katkı sağlamasına rağmen diğer ideolojilerle besleme girişimlerine karşı şüpheli yaklaşılması gerektiği (çünkü feminizmin diğer ideolojilerden farklı olarak odak noktası kadın, cinsiyet veya cinselliktir; halbuki diğer ideolojiler entelektüel, kültürel, ekonomik veya politik olarak farklı kavramlara, olgulara, çıkarılara, ilkelere odaklanır. Bir diğer sorun, feminizmin farklı ideolojilerden beslendikçe bütün kadınları kapsayan ya da homojen bir düşünce sistemi olmaktan çıkmasıdır. Örneğin, sekülerizmden, laisizmden veya seküler feminizm formlarından hareketle genelde dindar, özelde Müslüman kadınları; sosyalizm, Marksizm veya sosyalist feminizm zaviyesinden muhafazakar veya liberal kadınları; muhafazakarlık, dindarlık, İslami veya muhafazakar feminizmden yola çıkarak daha fazla özgürlük, eşitlik, hak talebinde bulunan veya hayatta farklı sorunlarla karşılaşan seküler kadınları anlamak, empati kurmak veya onların problemlerine çözüm üretmek son derece zordur), “evrensel” düzeyde kadın sorununun tek bir ideolojiden hareketle, dini veya diğer ideolojileri feminizme eklemlemeyle veyahut “evrensel” bir takım söylemlerle çözülemeyeceği ve bu nedenle belki de, kadınların “yerel” düzeyde karşılaştığı problemlere aynı zamanda yerel çözümler bulunması gerektiği ileri sürülmüştür.

“İslamcı”, “Muhafazakar ve “Seküler” Kavramları Işığında Kadın ve Feminizm

İslamcı, muhafazakar ve seküler kavramları bazı disiplin, alan veya mecralarda yanlış şekilde kullanılmaktadır. Örneğin İslamcı kavramı ve İslamcılık “oryantalist” bir bakış açısıyla “gerici”, “dindar”, “tutucu”, bütünüyle modernleşme karşıtı vb. şeklinde tanımlanabilmekte veya bu etiketlerle anılmakta, muhafazakar kavramı ve muhafazakarlık da yine aynı şekilde “gericilik”, “dindarlık”, “tutuculuk”, değişim karşıtlığı vb. ile özdeşleştirilmekte, seküler kavramı ise medyada, günlük kullanımlarda laik veya laiklik kavramlarıyla karıştırılmaktadır (Hirschman, 2013; Ertit, 2014; Türköne, 2011). Bu konudaki kafa karışıklığını gidermek için öncelikle bir “ideoloji” ya da “dünya görüşü” olarak İslamcılık’ın, muhafazakarlığın ve seküler, laik, laiklik kavramlarının tanımlarına veya tarihçesine kısaca değinmek gerekir.

İslamcılığın genel hatlarıyla Osmanlı'nın son döneminde yükselen farklı milliyetçilik formlarına, imparatorluğun çöküşüne, modernleşmeye veya Batı merkezli modernleşmeye ve kalkınmaya, emperyalizme, Aydınlanma Proje'sine, laisist veya sekülerleşme yanlısı dünya görüşlerine bir tepki olarak doğan “modern” bir ideoloji olduğunu ileri sürmek mümkündür (Türköne, 2011; Güllüoğınar, 2020). Zira hiç kuşkusuz bütün ideolojiler ya da “izm”ler, kökleri bazen dinlerde, farklı alanlarda veya dünya görüşlerinde aransa da aslında moderndir.

İslam veya İslam geleneği pre-modern, entelektüel bir düşünce sistemi ya da ideoloji olarak İslamcılık moderndir ve bu modernlik paradigması içinde bir tepki olarak doğduğu için aynı zamanda bir o kadar “problemlı”dir. Bunun nedeni İslamcılığın bir düşünce sistemi olarak bütünüyle Osmanlı toplumunun, kültürünün, entelektüel geleneğinin kendi içindeki hareketliliğinden, hesaplaşmasından ya da çatışmasından doğmamış olmasıdır. İslamcılık Osmanlı'nın son dönemindeki diğer ideolojiler gibi “kendiliğinden” değil, on dokuzuncu yüzyılda “tepkisel” olarak ortaya çıkmıştır.

Bazı araştırmalara göre bu ideolojinin kurucusu Cemaleddin Afgani'dir. Fakat başka araştırmacılar Afgani'nin, fikirleri orjinallik taşımadığı için kurucu olarak kabul edilemeyeceğini, onun öncesinde Yeni Osmanlılar tarafından daha orijinal, tutarlı ve kapsamlı fikirler geliştirildiğini ve hatta Afgani'nin bu fikirleri onlardan ödünç almış olabileceğini ortaya koymaktadır. Ahmet Cevdet Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimler, aralarında farklılıklar bulunmasına rağmen İslamcılık ideolojisinin önemli isimleri arasında görölmektedir (Türköne, 2011:39-40).

Olivier Roy'a göre İslamcılık gelişmemiş demokrasinin ve kapitalizm karşılığının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır; İslamcılık bir karşı çıkış ya da direniş ideolojisidir ve ciddi anlamda bir kültürel veya ekonomik tezleri yoktur. Nurettin Topçu, İsmail Kara gibi isimler de İslamcılığı “yüzeysel”, İslam'dan belirli ölçüde uzak bulmuş ve İslam'a zarar veren politik yönünü eleştirmişlerdir. Buna göre İslamcılık eleştirdiği Batı'nın diğer ideolojilerine benzer bir dil kullanmakta ve taklitten öteye gidememektedir (Turna, 2020:214).

İslamcılık aynı zamanda modernleşmeye tepki olarak doğduğu için “geçmiş kalıntısı” veya geçmişe dönme ütopyası olan bir ideoloji olarak da görölmüştür. Fakat bazı araştırmacılar İslamcılığın bu şekilde değerlendirilemeyeceğini öne sürer. Çünkü İslamcılık modernleşmeye tepki olarak ortaya çıkmış olsa bile geçmişe dönme ütopyasına sahip değildir. Zira İslamcılık

ortaya çıktığı dönemlerde de hem modernleşmeye bir protesto niteliği taşıyan hem de ayak uydurma çabası içinde olan Yeni-Osmanlı hareketine yön vermiştir. İlerleyen zamanlarda da İslamcılık insan ve toplum açısından dini, doğrudan bir harita olarak kullanmayı değil, toplumu dizayn etmeyi veya kalkındırmayı içeren politik bir girişimi ifade etmeye başlamıştır. Burada önemli olan husus, bu dizayn ve kalkındırma girişiminin ne modernleşmeden bütünüyle kopuk ne de modernleşmeyi bütünüyle benimseyen hamle olduğunun farkına varmaktır. İslamcılık modernleşmeye tamamen karşı olmaktan ziyade, toplumun İslami değerlere göre modernleşmesi gerektiği paradigmasından hareket eder (Güllüpnar, 2020).

Bu ideolojiyi savunanlar genellikle toplumun daha seküler eğitim süreçlerinden geçen ve diğer ideoloji tartışmalarına angaje olan aydınlar veya politikacılarıdır. Bu kesimler İslam yorumunu İslami normlar ve değerler üzerinden veyahut İslamcılıktaki bir “öz”den hareketle değil, sosyal, ekonomik ve politik alanlarda yaparlar. Onların hedeflediği şey ise, İslam’ı “ilerleme”ye, gelişmeye veya kalkınmaya engel olarak gören oryantalist İslam yorumlarına karşı çıkmak ve yukarıda da belirtildiği üzere toplumun İslam’a göre modernleşebileceğini ortaya koymaya çalışmaktır (2020). Fakat burada hiç kuşkusuz İslamcılığın, Batı’lı, modern diğer ideolojilerden de hareketle biçimlendiği ya da onlardan mülhem olduğu ölçüde problemlili olduğu, İslamcılığın, İslam’a ve doğrudan İslami yaşam tarzına, buna göre yaşayan insanlara tekabül etmediğini/etmeyebileceğini ileri sürmek mümkündür.¹ Zira din ve ideoloji bazen bazı yönleriyle birbirine benzetilmeye çalışılsa da, dinler aslında “etik sistemler”dir ve ideoloji alanına çekildikçe onların “etik” boyutlarının zayıflaması da muhtemeldir (Arslan, 2020: 20, 68).

Metinde ele alınmak istenen bir diğer ideoloji “muhafazarlık”tır. Muhafazakarlık da sekülerleşme yanlısı veya laisist kesimlerce zaman zaman “dindarlık”, “gericilik”, “tutuculuk”, “değişim karşıtlığı” vb. ile özdeşleştirilmektedir. Muhafazakar İngiliz filozof, yazar Roger Scruton kendi ideolojik yolculuğundan bahsederken konuyla ilgili şu sözleri sarfeder:

“Muhafazakar olmak sıradışı değildir. Ancak entelektüel bakımdan muhafazakar olmak sıradışıdır. Hem Britanya’da hem de Amerika’da akademiklerin yaklaşık %70’i; onları çevreleyen kültür ve geleneksel değerlere, ya da Batı medeniyetinin yüksek kazanımları uğruna atılan herhangi bir adıma karşı artan düzeyde bir düşmanlık barındırsa da kendini ‘solda’ olarak

1 Ayrıca Türkiye’de İslamcı olarak bilinen veya etiketlenen kesimlerin belki de büyük bir kısmı, kendilerini İslamcı yerine Müslüman, dindar, muhafazakar gibi kavramlarla tanımlayabilmektedir.

tanımlıyor. Sıradan muhafazakarlara -belki de çoğu insan bu kategoride yer alıyor- sürekli olarak fikirlerinin ve duygularının gerici, önyargılı, cinsiyetçi ya da ırkçı olduğu söyleniyor. Yalnızca oldukları gibi davrandıkları için kapsayıcılık ve ayrımcılık yapmama gibi yeni normlara aykırı davranmış oluyorlar. Kendi meşreplerine göre yaşamaya, istedikleri gibi aile kurmaya, çevreleriyle geçinmeye, ibadet etmeye, yerleşik ve müspet bir kültür benimsemeye yönelik içten çabaları, toplumun *The Guardian* okuyan bir kesimi tarafından alay konusu edilip küçümseniyor” (2021:11).

Belki de dünyanın farklı birçok ülkesindeki muhafazakarların yukarıdakine benzer tepkilerle karşılaştığını ya da karşılaşılabileceğini ileri sürmek mümkündür. Halbuki Scruton’un da belirttiği üzere “muhafazakarlığın başlangıç noktası, tüm olgun insanların rahatlıkla paylaşabileceği bir duygudur: İyi şeyleri yok etmenin kolay olduğu, yaratmanın ise kolay olmadığı duygusu” (2021: 9).

Öncelikle, önemle belirtmek gerekir ki muhafazakarlık, milliyetçilik, sosyalizm, liberalizm vb. diğer bütün ideolojiler gibi “modern” bir ideolojidir; “gericilik”, “tutuculuk”, “dindarlık”, değişim karşıtlığı vb.’ne indirgenemeyecek kadar kapsamlı, sistematik, diğer ideolojilere eklenlenen/eklenilebilen bir düşünce sistemi, dünya görüşüdür (Özipek, 2004; Nisbet, 2007; Beneton, 2011).

Muhafazakarlığın kurucu ismi aynı zamanda Fransız Devrimi’ne ilk tepki gösteren düşünür olarak da bilinen İrlanda kökenli İngiliz devlet adamı ve sosyal filozof Edmund Burke’tür. Fakat kavram ilk olarak François-René de Chateaubriand (1768-1848) tarafından 1800’lü yılların başlarında kullanılmıştır. Terim ideolojik olarak ise ilkin 1818’de *Conservative (Muhafazakar)* dergisinde karşımıza çıkar. 1800’lerin ortalarında daha yaygın şekilde kullanılmaya başlanan muhafazakar düşünce sistemi Bonald (1754-1840), Joseph de Maistre (1753-1821), Samuel Taylor Coleridge (1772-1834), Friedrich Carl von Savigny (1779-1861), Juan Donoso Cortes (1809-1853) gibi isimlerle zenginleştirilmiştir (Güler, 2013; Beneton, 2011).

Hiç kuşkusuz yukarıda zikredilen isimler ve daha sonraki temsilcilerinin oluşturduğu entelektüel ve politik bir hareket olarak muhafazakarlığı, “de facto” muhafazakarlıktan ayırmak gerekir. Michael Oakshott’a göre ontolojik olarak “muhafazakar olmak aşına olunamı bilinmeyene, denenmiş denenmemişe, gerçeği [muammaya], fiili olanı [mümkün] olana, sınırlıyı sınırlanmamışa, yakını uzağa, kafiyi çok bol olana, elverişliyi mükemmele ve şu anki gültüsü hayali neşeye tercih etmektir” (2004: 56). Entelektüel, politik

ya da ideolojik olarak muhafazakarlık ise genel hatlarıyla insanı “sınırlı”, “kusurlu” bir varlık olarak gören ve böyle bir varlığın oluşturduğu düzenin de kusursuz, “kesin” olamayacağını, dolayısıyla toplumsal değişimin “kendiliğinden”, tedrici ve daima gelenekler ve tarihsel süreklilik göz önünde bulundurularak gerçekleşmesi/gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan, aile, din, devlet gibi kurumların bekasına önem veren, siyaseti sınırlı bir etkinlik alanı olarak gören, toplumda mutlak bir eşitlik ve özgürlüğün olmadığını/olamayacağını savunan düşünce sistemidir (Güler, 2013; Özipek, 2004; İnce, 2010).

Hiç kuşkusuz burada diğer ideolojilere benzer şekilde muhafazakarlığın da monoblok bir sistem olmadığını belirtmek gerekir. Sosyalizm, feminizm, milliyetçilik gibi ideolojilerde olduğu gibi muhafazakarlık da farklı ideolojilere, akımlara, dünya görüşlerine eklenmiş ya da eklenilebilen bir ideolojidir ve farklı birçok muhafazakarlık formu bulunmaktadır: Reaksiyoner, reformcu, liberal, liberal empirist, gelenekçi, romantik, paternalist, otoriter, liberteryen muhafazakarlık vb. (Epstein, 1966; Vincent, 2006: 98). Burada metnin kapsamını ve amacını fazlasıyla aştığı için muhafazakarlık uzun uzun tartışılmayacaktır. Ancak yukarıdaki tanımlarından ve gelişiminden de açıkça anlaşılacağı üzere muhafazakarlık basitçe gericilik, tutuculuk, değişim karşıtlığı vb. şeklinde tanımlanamaz. Muhafazakarlığı ve İslamcılığı, bu şekilde anlamak veya tanımlamak İslamcılığın ve muhafazakarlığın kadın hareketlerine etkisini veya muhafazakar kadınları, onların sorunlarını, genel olarak kadınların sorunlarına yaklaşımını da eksik ya da yanlış anlamaya, değerlendirmeye de sebep olacaktır.

İslamcılığa, muhafazakarlığa benzer şekilde seküler, sekülerleşme, sekülerizm, laik, laiklik gibi kavramlarının da yanlış anlaşılması veya kullanımı (birbirinin yerine kullanımı vb.) sekülerleşmenin kadın hareketleri üzerindeki etkisini, seküler yaşam tarzına sahip ya da olmayan kadınların da yanlış anlaşılmasına neden olacaktır.

Seküler kavramının etimolojisi saeculum’a dayanmaktadır. Bu kavram yüzyıl, çağ, dünya gibi anlamlara gelmektedir. Kavram, bir dönem manastır hayatından vazgeçip dünyaya yönelen din adamları için kullanılmışsa da bu din adamlarının kiliseden uzaklaştığı anlamına gelmemiştir. Laik kavramı ise Yunanca halktan kişileri ifade eden “laikos”tan ve din işleriyle ilgilenmeyen anlamına gelen laicus kelimesinden türemiştir. Seküler kavramı daha çok bireysel ve toplumsal yaşantıyı, yaşam tarzını, tercihleri ifade ederken, laik kavramı kurumlar için kullanılır. (Yani aslında bireyler değil, kurumlar laik olur) (Ertit, 2014).

Sekülerleşme modern çağdaki gelişmelerle tartışılmaya başlanan bir sürecin adı iken laiklik din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ifade eden “siyasi bir ilke” ya da “proje” olarak adlandırılmaktadır. (“Laiklik belli bir toplumda bir inanç, bilgi ve davranış referansı olarak dinin yaygın olup olmamasıyla ilgili değildir. Halbuki sekülerlik bir toplumda dinin yaygın olup olmamasıyla ve dinin referans alınıp alınmamasıyla ilgilidir.(...)Bu nedenle laikliğin kural koyuculuğu bireysel alanı ilgilendirmez” (Özden’den akt. Ertit, 2014:51). Sekülerleşme bu konuda fikir yürüten, araştırma yapan birçok teorisyen tarafından farklı şekilde tanımlanmış veya değerlendirilmiş olsa da genel olarak toplumda dini referansların, batıl inançların etkisinin azalmasını ifade eder; buna göre din, insanların gündelik hayatında, davranışlarında, estetik anlayışlarında, varoluşsal problemlerinde, normlara bakış açılarında, sorunlara çözüm bulmada bütünüyle belirleyici değildir. Ancak burada önemle belirtilmesi gereken hususlardan biri sekülerleşmenin dinsizleşme olmadığıdır. Zira modernleşme, bilim ve teknolojinin gelişimi (ki sekülerleşmenin tarihsel arka planında Rönesans, Reform, Bilimsel Devrim, Aydınlanma Çağı, Endüstri Devrimi gibi gelişmeler yer almaktadır) vb. ile dinin toplumdaki etkisinin giderek azalacağını ileri süren teorisyenlere rağmen daha sonraki din ve sekülerleşme tartışmaları kurum olarak dinin, dini yapıların veya formların toplumda daima var olduğunu, mutlak bir sekülerleşmeden söz etmenin pek mümkün olmadığını göstermiştir (Ertit, 2014; 2016).

Yukarıda sözünü edilen yanlış kullanımlarla ilgili değinilmesi gereken bir başka husus sekülerleşme ile sekülerizmin birbirine karıştırılmasıdır. Yukarıda belirtildiği üzere sekülerleşme bir sürecin adı iken sekülerizm sekülerleşmeyi “onaylayan” ve “olumlayan” “siyasi bir doktrin”dir (Ertit, 2014: 49).

İslamcılık, muhafazakar, muhafazakarlık, seküler, sekülerleşme, laik, laiklik gibi kavramlarla ilgili tartışmalar hakkında hiç kuşkusuz devasa bir literatür bulunmaktadır. Bu nedenle metnin amacı ve kapsamı gereği bu kavramlarla ilgili tartışmayı daha fazla uzatmaksızın bunların kadın hareketleri ya da feminizm alanındaki yansımalarına, etkilerine, çıkmazlarına değinmek gerekir. Öncelikle İslamcılık ile kadın hareketleri arasındaki ilişkiyle başlayalım.

Yukarıda da ele alındığı üzere İslamcılık ne sadece “gericilik”-“ilericilik” ne de sadece gelenek-modernleşme karşıtlığından veya tartışmasından hareketle anlaşılabilir. Öncelikle İslamcı olmak “gerici” ya da bütünüyle “gelenekçi” olmak anlamına gelmez. İkincileyin İslamcılığa “gericilik” yaftasını

yapıştırmak maddi ve manevi her anlamda mutlak bir “ilerleme”nin varlığını kabul etmek anlamına gelir ki bu son derece hatalıdır; zira bu konudaki hakkındaki tartışmalar mutlak bir ilerlemenin olmadığını ortaya koymuştur. İslamcılık gericilikle özdeşleştirilemeyeceği gibi aynı zamanda gelenekçilikle (kendilerini İslamcı olarak tanımlayan kesimler arasında kuşkusuz gelenekçiler de vardır) de özdeşleştirilemez. Çünkü İslamcı düşünce sistemi modernleşmeyi bütünüyle reddetmez. Ayrıca hem Batı toplumları özelinde hem de Türkiye örneğinde modernlik gelenekten tamamıyla kopuk değildir. Kuşkusuz aynı argümanı İslami ya da İslamcı feminizme teşmil etmek de mümkündür. İslamcı düşünce feminizme eklenirken ya da feministler İslami düşüncede kadın haklarına veya kadınlar lehine argümanlar ararken ne gelenekten ne de modernlikten bütünüyle kopuktur. Dindar kadınlar modernitenin veya modernleşmenin ve dinin kendilerine yüklediği anlamları, yorumları, söylemleri bir yandan belirli ölçüde benimserken veya içselleştirirken diğer yandan da eleştirel şekilde ele almaktadır. Dindar veya özelde İslamcı kadınlar bir taraftan modernleşme sürecinde ortaya çıkan ve empoze edilen/edilmeye çalışılan kadın imajlarından, anlayışlarından, feminizm türlerinden, oryantalist yorumlardan rahatsızlık duymakta ve dine yönelebilmekte diğer yandan da dinin kadınlar ya da kadın hakları aleyhine farklı yorumlarını, dayatmalarını kabul etmeyerek dini kendileri yorumlamaya çalışmakta ve belirli ölçüde modernleşme sürecinde edinilen hakları talep etmektedirler. Amina Wadud, Asma Barlas, Ziba Mir-Hosseini, Zahra Ali, M.Badran, Fatima Mernissi, Rıfat Hassan, Hidayet Şefkatli Tuksal, Aziza el-Hibri , Konca Kuriş gibi temsilcileri olan İslami ya da İslamcı feminizm genel hatlarıyla Kur’an’ı yeniden yorumlamayı deneyerek ailevi ve toplumsal alanlarda kadın-erkek eşitliğini sağlamaya çalışmaktadır (Badran, 2019; Lamrabet, 2019; Barlas, 2019; Cirhinlioğlu ve Çağrıcı Zengin, 2020; Yılmaz, 2015).

Burada hiç kuşkusuz “modern” ve “pozitivist” yönleriyle İslamcılığın olduğu kadar modern, pozitivist, seküler söylem ve metotlarıyla İslami ya da İslamcı feminizmin de birtakım sorunları olduğu belirtilmek zorundadır. İslamcı feminizme yönelik eleştirilerden biri teolojik perspektife vurguları nedeniyle kadınların sorunlarına, haklarına evrensel düzeyde odaklanamıyor oluşuyla ilgilidir. Buna göre İslamcı feminizm ataerki sisteme tam anlamıyla karşı çıkmaktan uzaktır ve bu nedenle genel olarak feminizmle uzlaşmayan yönleri bulunmaktadır (Darvishpour, 2007).

Buna benzer şekilde diğer eleştiri İslamcı feminizmin dine ideolojik yaklaşımı konusundadır. Buna göre seküler feminizm formları nasıl dine karşı eleştirel bir tutum geliştirmişse aynı şekilde İslamcı feminizm de dinin dışında kalan formlara karşı eleştireldir. Bu nedenle farklı kadınları, kimlikleri, sorunları, demokratik talepleri dışlayıcı bir boyutu bulunmaktadır (Moghadam, 2002).

Kısacası dini paradigmaya bağlı kalmaya çalışan İslamcı feministler, feminizme İslam'da yer açmaya girişmediklerini, feminist analizlerden hareketle İslami literatürü yorumlamaya, erkek “kayırmacılığı”²ni tespit edip buna karşı çıkmaya çalıştıklarını ifade etseler de bir ideoloji olarak feminizmi bir ölçüde dine teşmil etmekte ve Müslüman kadınların sorunlarına çözümler sunmaya çalışmaktadır. Bu nedenle tam da farklı formlarıyla İslamcı feminizm (ya da İslami feminizm) yukarıdaki eleştirilerden de hareketle bir tür oksimoron olarak görülmektedir.

Aynı şekilde literatürde bazen, kendilerini “muhafazakar” olarak adlandıran (ki Türkiye’de “İslamcı” ya da “siyasal İslamcı” olarak nitelendirilen yazar, akademisyen, siyasetçi veya feministlerin bir kısmı bu kavramlar yerine “muhafazakar” veya “dindar” kavramlarını tercih edebilmektedir) feministlerin oluşturduğu “muhafazakar feminizm” de bir oksimoron olarak değerlendirilebilmektedir.

Muhafazakarlık, feminizm ya da feministler açısından tehlikeli, engelleyici ya da feminizme katkı sağlamayan bir düşünce sistemi ya da politika felsefesi olarak değerlendiriliyor ve muhafazakar feministler modern hakların daha azını talep eden kadınlar olarak görülüyor olsa da Elizabeth Fox Genevese, Katherine Kersten, Betty Friedan, Jean Bethke Elshtain, Alice Rossi gibi isimlerin katkıda bulunduğu muhafazakar feminizm kadınların başarılı olmalarının önündeki engelleri kaldırmaya çalışan, evlilik, aile, din, annelik gibi kurum veya olguları reddetmeyen, kadınlar lehine daha ılımlı, radikal olmayan çözümler peşinde koşan, siyasi, kültürel, entelektüel olarak bir ölçüde muhafazakar düşünce sistemi içinde hareket eden feministlerin oluşturduğu feminizm türüdür. Muhafazakar feministlere göre muhafazakarlık, muhafazakar kadınların sorunlarının bir kısmına çözüm üretiyorsa da, yukarıda İslami ya da İslamcı feminizme yöneltilen eleştiriler hiç kuşkusuz muhafazakar feminizm için de geçerlidir. Muhafazakar feminizm diğer

2 <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/12/14/824704> Hidayet Şefkatli Tuksal, bu röportajda kendisini Birinci Dalga feminizme yakın gördüğünü, ancak diğer feminizm formlarını da yok saymadığını ifade etmiştir.

kadınlara, onların taleplerine açık olmadığı ölçüde kadın haklarına tehdit yaratabilecek potansiyelleri içinde taşımakla suçlanmaktadır (Stacey, 1983; Posner, 1989; Araujo ve Gatto, 2022).

Muhafazakar feminizm, İslamcı feminizm örneğinde olduğu gibi sekülerleşmenin de beraberinde getirdiği kadın hareketlerinin bir kısmını ya da feminizmin daha radikal, sorgulayıcı, aile, evlilik, din kurumu karşıtı formlarını dışarıda bıraktığı için yeterince kapsayıcı görülmemektedir. Zira hem muhafazakarlık hem de muhafazakar feminizm doğrudan ve her yönüyle sekülerleşmeye veya laikliğe karşı olmasa da sekülerizme ve laisizme bir ölçüde karşıdır. (Burada hiç kuşkusuz bir genelleme yapılmaktadır, çünkü Müslüman veya muhafazakar feministler arasında da sekülerleşmeyi ve laikliği belirli ölçüde destekleyen gruplar bulunmaktadır) Sekülerleşmeyi ve aynı zamanda kadın hareketlerini ya da feminist tartışmaları da doğuran modern felsefenin, bilim ve teknoloji anlayışının, Aydınlanma düşüncesinin veya Projesi'nin, Endüstri Devrimi'nin, kapitalizmin neden olduğu olumsuz gelişmelerin, yabancılaşmanın, kadının metalaşmasının vb. muhafazakar düşünce sisteminin olduğu kadar muhafazakar feministlerin de eleştirilerinin hedefinde yer aldığı söylenebilir.

Burada, İslamcılığın veya muhafazakarlığın feminizmle uzlaşmayan tarafları olmasına rağmen Müslüman veya muhafazakar kadınların hak arayışına, eşitlik mücadelesine, sömürgeci, oryantalist, ırkçı ve cinsiyetçi söylemlerle, yabancılaşmayla, şiddetle baş edebilmelerine, kamusal alanda var olma girişimlerine, duygusal, toplumsal ya da politik olarak güçlenmelerine bir ölçüde katkı sağladığı da göz ardı edilmemelidir.

Din-İdeoloji Tartışması Ekseninde Kadın ve Feminizm

Din, genel hatlarıyla, insanların gündelik hayatını, varoluşsal meseleleri ele alma tarzlarını, toplumsal hayatı, normları ve kurumları etkileyen veya belirleyen, insanı, dünyayı veya öte dünyayı anlama ve anlamlandırma formu olarak değerlendirilebilecek “etik sistem” şeklinde tanımlanabilir.

Genel olarak dinin, bilim, felsefe gibi alanlarla veya ideolojilerle benzer yönleri bulunduğu tartışılmalıdır. Örneğin bilim de insanı ve dünyayı anlama ve anlamlandırma formu olarak görülebilir; ya da Hegel'in de belirttiği üzere dinlerin (Hegel, bunu Doğu dinleri örneğinde tartışır) felsefi bir boyutu olabilir (2018:73-105); keza ideolojiler de insanlara insan, toplum ve dünya hakkında belirli ölçüde sistematik bir dünya görüşü sunarak dinlere benzer şekilde bir harita işlevi görebilirler. Yine de bunlar arasında

ciddi farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin din, aşkın alanla da ilgilenirken bilim içkin alanla, madde ya da olgular dünyasıyla veyahut ölçülebilir, hesaplanabilir olanla ilgilenmektedir; felsefe epistemoloji, ontoloji, siyaset, estetik gibi alanlarda daha bütünlüklü perspektifleri ve tartışmaları içerirken, bilim dünyayı daha çok parçalara ayırarak incelemektedir. Yine felsefe din-den farklı olarak aynı zamanda dini doktrinleri, kavramları, değerleri veya yargıları mercek altına alan, dinin kendisini eleştirme konusu haline getiren bir disiplindir. Bunlar arasındaki bir başka farklılık vahiy-akıl karşıtlığı üzerinden ele alınmaktadır. Buna göre dinin kaynağı ilahi (vahye dayalı olması bakımından) iken felsefenin kaynağı insan ya da insan aklıdır. Dinde verilen belirli cevaplar varken felsefede sorgulama süreklilik içerir.

İnsan doğasına, insanlar ve kurumlar arası ilişkilere, siyasete, hayattaki amaçlara veya ideallere dair öğretiler içeren, bazen “kurtuluş” yolu gösteren, belirli kimlikleri, “sınıf”ları, statüleri, çıkarları, çıkar gruplarını temsil eden ve söylemlere sirayet eden veya kendisi söylem haline dönüşen düşünceler bütünü olarak tanımlanabilecek ideolojiler de dinden farklılaşır, çünkü ilkin ideoloji kavramının kendisi bile on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmış, “düşünce/ler bilimi” olarak kullanılmış modern bir kavramdır. Din ise toplumu toplum haline getiren, düzenleyen, belirli emir ve yasakları içeren, farklı formlarda her toplumda karşımıza çıkan, ideoloji kavramı ve tartışmalarından çok daha eski veyahut kadim bir kurumdur. İdeolojiler seküler dünya ile sınırlı iken dinler çok daha kapsamlı ilkeler, bakış açıları veya doktrinlerle donanmıştır/donatılmıştır.

Bu nedenle ortak yönleri olmasına ve birbirine benzetilmesine rağmen ideolojiler dinle eşitlenemez. “Politik dinler”, “sivil din” (Rousseau, Bellah, Voegelin) gibi kavramlarla modern ideolojilerin veya dünya görüşlerinin dinlere benzer özellikleri vurgulanıyor ve örneğin, Şerif Mardin’in *Din ve İdeoloji* (1999) isimli eserinde İslam, yumuşak bir ideolojiye benzetiliyor olsa da dinler ideolojilerle özdeşleştirilemez. Aralarında anlamlı bir ayırım yapılabaksa, bu ayırımın belki de en temelde etik düzlemde bir ayırım olduğu ileri sürülebilir (Arslan, 2020:68). Dinler etik sistemler iken ve belki de en anlamlı hallerini etik düzlemde kalarak koruyabilecekken, ideolojilerin bu dünyaya, çıkarlara, mücadeleye ya da çatışmaya dayalı olduğunu ve bu şekilde varlıklarını sürdürdüğünü/sürdürebileceğini öne sürmek mümkündür.

Etik hakkında kuşkusuz sonu gelmeyen tartışmalar yürütülmüştür ve felsefi, sosyolojik, siyasi veya dini olarak etik tartışmaları son bulmuş değildir. Yine de bu metinde referansta bulunulan etiği, doğrudan dinin ya da dine

inanmanın teminat altına aldığı etik olarak değil de, Levinas'ın da (2010) formülasyonu ile ölümünden ya da "ölüm tecrübesi"nden, aynı zamanda "ben" in iktidarının yokluğundan doğan, "başka"sına "sonsuz sorumluluk" alanında ikamet eden etik şeklinde özetlemek mümkündür. Bu tür bir etik şu ifadelerle de izah edilebilir: "Öldürmeyeceksin" ya da Kabil'in "nereden bileyim, ben kardeşimin bekçisi miyim" cevabı yerine "Kardeşimden ve başkasından sonsuz şekilde sorumluyum." "Hepimiz...diğerlerinden sorumluyuz, ama ben...diğerlerinden daha fazla sorumluyum." (Levinas, 2010: 280).

Hiç kuşkusuz ideolojiler de etik içerebilir veya etik tavrı öğütleyebilir, fakat nihai aşamada ideolojiler ya da ideoloğların gerçeklikle kurduğu pozitif veya negatif ilişki sonucunda tasarlanan, öngörülen, belirlenen veya ulaşılmak istenilen bir hedef, bazen bir "ütopya" ve iktidar formu vardır. İdeolojiler iktidar talebinde bulunur veya bu ideolojileri benimseyenleri iktidar mücadelesine sokar. Etik bir sistem ve insanı, toplumu, dünyayı, "öte dünya"yı anlama ve anlamlandırma formu olarak din ya da dinler (ya da dinin mensupları) doğrudan "iktidar" talebinde bulunmazlar ve buldukları takdirde yine Levinas'ın etik formülasyonu ile din ve etik sistem olmaktan çıkar ve bir nevi "ideoloji"ye dönüşürler. Bu nedenle din ve özelde de İslamiyet, belki de en anlamlı haliyle "muhalif" kalmak ve "sonsuz sorumluluk" alanında ikamet etmek zorundadır. Aksi durumlarda ya da mensubu olan insanlarca sürekli iktidar alanına sokulmaya çalışılmasıyla dinin, "kısmi" ya da "total ideoloji"ye veya ideokraziye dönüşme riski de bulunmaktadır.

Peki yukarıdaki tartışmadan hareketle bir "kısmi ideoloji" formu olarak feminizm için neler söylenebilir? Ya da kadın/"kadın sorunu" din ve ideoloji tartışmasının neresinde durmaktadır? Dindar, muhafazakar veya Müslüman kadınlar dini paradigmanın içinde mi kalmalıdır, yoksa hak arayışına ve mücadelesine bu paradigma ile ideolojiyi (feminizmi) uzlaştırmaya çalışarak mı devam etmelidir? Bir ideoloji olarak feminizm başka ideolojilerden beslenmeli midir, yoksa diğer ideolojilerin kadınların mücadelesine zarar veren yönlerini de göz önünde bulundurarak yalnızca feminist bakış açısını, yöntemleri mi kullanmalıdır? Bir ideoloji olarak feminizmin kendisi de dine dönüşebilir mi?

Hiç kuşkusuz bu sorulara verilebilecek muhtemel cevaplar çok daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olabilir. Yine de yukarıdaki tartışmadan da hareketle feminizmin iktidar mücadelesi içeren, doğrudan dinle uzlaştırmayacak bir ideoloji olduğunu söylemek mümkündür. Dinlerin politik söylemleri, öğütleri, işlevleri olmasına rağmen bunlar modern ideoloji/ler

perspektifinden hareketle anlaşılabilir. Dinler insana, hayata, dünyaya ve öte dünyaya ilişkin çok daha kapsamlı, derin, etik ilkeleri veya doktrinleri içerir.

İnsan, toplum ve hayat belki sadece tek bir dine veya dinlere sığdırılmaz, fakat aynı şekilde tek bir ideolojiye, onun sunduğu formüllere, çözümlere veya ütopyalara da hapsedilemez. Hayat ideolojilerin resmettiğinden çok daha fazlasıdır. İdeolojiler tek renkli; hayat, insan ve toplum çok renklidir. Çoğu zaman hayatın renklerini göz ardı eden ideolojiler insanı ve toplumu radikalize eder. Halbuki toplumu toplum haline getiren şey uçlarda değil, ortada olmasıdır; marjinallerini ve radikallerini törpülemesidir. Sosyalist, feminist, muhafazakar, İslamcı vb. fark etmeksizin bütün radikalleri ve radikalizmi. Bu nedenle kendi içinde birçok farklı iddiayı, talebi, öneriyi içinde barındıran feminizmin (ya da farklı feminizm formlarının) de radikalleştiği ölçüde zarar görmesi muhtemeldir.

Yukarıda sorduğumuz bir diğer soruya şu şekilde cevap verebiliriz: Dindar, muhafazakar, Müslüman kadınlar günümüz dünyasında ne sadece dinden, dini paradigmadan ne de feminizmden hareketle kadınların sorunlarını bütünüyle çözebilirler. Modern, postmodern veya giderek yaklaşmakta olduğumuz “transhümanist” dünyada dini paradigma bütün kadınlara hitap etmemekte, bazen muhafazakar veya dindar kadınların da günümüzde talep ettiği hak ve özgürlükleri karşılamamaktadır. Aynı şekilde hangi formu olursa olsun feminizm ya da kadın hareketleri de yaklaşık yüz-yüz elli yıldır kadınların büyük kazanımlar elde etmesini sağlamış olsa bile tek başına şiddet, cinayet, eğitim, ücret, istihdam alanındaki eşitsizlikler, cinsel ayrımcılık, ırkçılık, göçmen karşıtlığı gibi sorunları çözmeye yetersiz kalmaktadır. Kaldı ki ister homojen ister heterojen formlarıyla feminizm/lerin dünyanın bütün kadınlarını, onların sorunlarını kapsamaya da mümkün değildir. Tek bir din ya da sadece dinler bütün insanları, toplumları veya hayatı kapsayamıyorsa tek bir ideolojinin de bunu yapabilmesi ihtimal dışıdır. Yukarıdaki tartışmaya da referansla buna talip olan ideolojinin ya da ideologların da ideolojiyi bir tür dine dönüştürme çabası içerisinde bulunduğunu ileri sürmek mümkündür. İdeolojinin din haline getirilmesi veya dinin sürekli olarak politize edilmesi de totalleştirici tutum, davranış veya siyasalara sebep olabilir. Yukarıda da ele alındığı üzere dinler şayet etik sistemler ise feministlerin bunun bilincinde olmaları ve bu etik sistemin ideolojiden hareketle anlaşılamayacağını idrak etmeleri gerekir.

Farkında olunması gereken başka sorun ve sorular feminizmin ya da kadın hareketlerinin zaman zaman diğer ideolojilere veya farklı akımlara

(sosyalizm, Marksizm, liberalizm, Kemalizm, sekülerizm, İslamcılık, muhafazakarlık, milliyetçilik, varoluşçuluk, sosyal inşacılık, ekolojizm, postmodernizm vb.) eklemlenme sürecinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin sosyalist veya Marksist feminizm formlarında ortaya çıktığı üzere “sınıf”, “kapitalizm”, “yabancılaşma” gibi kavramlara ve kapitalizm eleştirisi içeren açıklamalara mı odaklanmak gerekir, yoksa kadına, kadın sorunlarına, cinsiyete veya cinselliğe mi? Daha liberal formlarda ortaya çıktığı üzere aile ve evlilik kurumunu korumak mı gerekir yoksa aile, evlilik gibi kurumlar kadınların sorunlarını arttırmakta mıdır? İslami feminizmde olduğu gibi Müslüman kadınlar dini mi referans almalıdır yoksa feminizmin kendi içindeki dine yönelik eleştiriler de dikkate alınmalı mıdır? Bir resmi ideoloji olarak Kemalizm veya yukarıdaki tartışmada yer verilen sekülerizm, laisizm feminizme eklemlendiğinde Anadolu kadınının, Müslüman kadınların ya da İslamcı kadınların sorunları çözülmüş müdür veya çözülebilir mi? Sekülerizmden ve laisizmden hareketle baş örtülü kadınlar hangi ölçüde özgürleş(ebilir)tirilebilir veya onların fikirleri, sorunları, talepleri hangi ölçüde “hoşgörülü” olabilir? İslamcı feminizm diğer feministlerin, seküler, sekülerleşmeyi savunan veya laisist kadınların sorunlarına veya taleplerine açık olabilir mi? Varoluşçuluktan veya sosyal inşacılıktan hareket edildiğinde (özcülük reddedildiğinde ya da her şeyin sosyal inşa olduğu varsayımından, toplumsal cinsiyet tartışmalarından yola çıkıldığında) kadınların bütün sorunları çözülür mü? Postmodern söylemler feminizme ve kadın hareketlerine birçok katkıda bulunmuş olsa bile postmodern teori veya bakış açısı kadınları mutlak anlamda eşitler mi, özgürleştirir mi veya kadın haklarını teminat altına alabilir mi? Buna benzer soruların listesi fazlasıyla uzatılabilir, ancak burada bu sorularla, özellikle ve özetle vurgulanmak istenen nokta şudur: Feminizmin diğer ideolojilere, akımlara, dünya görüşlerine eklemlenmesi kadınların sorunlarını bütünüyle çözmemektedir. Yine de bu eklemlenmelerin feminizm ya da feministler açısından anlamlı bir çaba olduğu da söylenebilir.³ Birçok feminizm türünün varlığı, homojen bir feminizmi ya da kadın hareketini, “evrensel” hak arayışını engelliyor olsa bile Zahra Ali’nin de ifade ettiği üzere,

“Kadınlar arasında ortaya çıkarak evrensel “kadın” grubu arasında farklılıklara yol açabilen farklı hakimiyet türlerini göz önünde bulundurmak, bu kadın grubunu homojen bir biçimde ele almak gibi bir hata yapılmadığı sürece feminizmi zayıflatmaz. Homojen olmayan bir feminizm birliği gayet mümkündür. Feministleri kendi aralarında ayıran farklılıklar ve ayrılıklar -ki

3 Farklı feminizm türleri için bakınız, Donovan, Josephine, *Feminist Teori*, çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

buna doğası gereği iş birliğine uygun olmamak da dahil- tanınmadığı sürece, feminizmler arasında birliklerin kurulması mümkün olamaz. Müslüman feministleri diğerlerinden ayıran farklılıklar, kadın hakları gibi temel mücadeleleri diğer feministlerle ortaklaşa vermelerinin önünde engel teşkil etmez, ancak diğerlerinin onları tanımaması her türlü ortaklığı engelleyebilir. Bazıları mücadele önceliklerini ve amaçlarını diğerlerine dayatmadığı ve kadın hakları için mücadele etmenin birden fazla yöntemi olduğu tam anlamıyla kabul edildiği müddetçe iş birlikleri mümkündür.” (2019: 198)

Sonuç

Bütün bunlardan hareketle şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: Feminizm de dahil olmak üzere ideolojiler, kadınların sorunlarını bütünüyle çözmede yetersiz kalmaktadır. Aynı şekilde feminizmi diğer ideolojilere, akımlara veya dünya görüşlerine eklemeye çabaları yukarıdaki tartışmada da belirtildiği üzere kadın hareketlerine zaman zaman olumsuz şekilde yansımaktadır. (Örneğin Marksizm sınıf mücadelesine odaklanırken, feminizm cinsiyete, kadına veya kadın mücadelesine odaklanmaktadır. Bu nedenle feminist literatürde kadının, cinsiyetin önceliği, kadın-erkek eşitsizliğinin, kadın sömürüsünün tek nedeninin kapitalizm ya da sınıfsal eşitsizlikler olmadığı, Marksizmin veya sosyalizmin kadın hareketlerine bir ölçüde zarar verdiği sıklıkla vurgulanmıştır.)

Feminizm de dahil olmak üzere ideolojiler⁴ dinden farklılaşmakta, etiğe ya da etik tartışmalarına bütünüyle yaklaşmamakta ya da angaje olamamaktadır. Bu da, yukarıda da değinildiği üzere ideolojilerin “doğa”sı, içinde belirli ölçüde barındırdıkları “özcülük”, iktidar talebi ya da politik taleplerden kaynaklanmaktadır. Politik talepler ya da politik olan içinde etik barındırıyor veya etikle uzlaştırılmaya çalışılıyor olsa bile, etik bütünüyle politikaya, normlara, yasalara, iktidar ilişkilerine indirgenemez. Etik, politik olandan dolayı ve politik olana, iktidar ilişkilerine rağmen etikdir. Politik ve ontolojik olandan elbette kaçamayız; politik olan kendimizi ve başkası’nı/komşu(muz)

4 “Hakikatin yegane üreticisi konumunda olan *egemen ideoloji*, iktidarı sürdürmeye çalışırken ideolojik bir söylemi de inşa eder. Bu açıdan *söylem*, iktidar hareketi geçirir ve üretir. Onu, güçlendirir ama bir yandan da yıpratır, zayıflatır ve onun silinmesini sağlar...Şerif Mardin’in de ifade ettiği gibi ideolojiler, otoritenin meşruluğunu sağlayan ve otoriteyi (iktidarı) yeniden üreten en önemli aygıttır. Buna benzer bir görüş de ideoloji konusundaki çalışmalarında dikkat çeken T.Eagleton’dan gelmiştir. Ona göre de ideoloji, egemen devletlerin veya toplumsal sınıfların iktidarı meşrulaştırmaya yarayan kavramsal çakarsamalarıdır.” Duman, M.Z., “İktidar Söyleminin Aracı Olarak İdeolojinin Siyasallaşması”, *Muhafazakar Düşünce*, Sayı:4, Yıl:1, s. 254.

u koruyabilmek için gereklidir. “Teknolojik tahakküm”, “politik kendini koruma” dünyasında teknolojik ve politik aygıtlara ve işleyişe tabiyiz (Levinas, 2010:277). Bu konuda, “[e]tik ve siyasetin talepleri kendi uçlarına götürülürse, ikisi arasında doğrudan bir çelişki olduğunu düşünüyorum” der Levinas ve ekler: “Etik adına yazık ki, siyaset kendi haklılığına sahiptir” (2010:288). İşte tam da bu nedenle ideolojilerin ve etiğin bütünüyle uzlaştırılması mümkün değildir.

Aynı şekilde ideolojilerin dinle özdeşleştirilmesi, din ile ideolojinin uzlaştırılmaya çalışılması da problemlidir. Bu, aynı zamanda dinin mükerren, doğrudan iktidar ve mücadele alanına sokulması anlamına gelecektir. Bu da, dini ve toplumsal hayatta çatışma ortamını sürekli olarak besleme gibi bir riski beraberinde getirebilir.

Dinin ideolojiyle eşitlenmesi veya ideolojik hale gelmesi konusunda Şeriatî şu tespitlerde bulunur:

“...ideoloji olarak din, bilinçli biçimde, mevcut ve nesnel ihtiyaçlar ve anormallikler temelinde ve bu birey, bu grup veya bu sınıfın gitmeye daima aşk duyduğu ideallerin tahakkuku için seçilen akidedir. Bundan dolayı birey, kendi sınıfsal konumunu hisseder, kendi zamanının durumunu hisseder, kendi siyasi, iktisadi ve sosyal konumunu hisseder. Acı çekmeye razı değildir, anormal etkenler konusunda bilinçlidir, mevcut duruma ilişkin eleştirileri vardır, değişim ve dönüşüm arzusu taşır. Sonra ideoloji ortaya çıkar. Mecrasına yerleşir ve o ideolojide mevcut anormallikleri kaldırmayı görür. Eleştirdiği mevcut durumu değiştirmek için çözüm yolunu hisseder. O ideolojinin sloganlarını, sahip olduğu ideallerle uyumlu görür. Sonra ideolojiyi seçer. Bu din, bu durumda ideolojiye eşittir, ne eksik ne fazla (2016:75-76).

Hiç kuşkusuz Şeriatî'nin bu ve buna benzer görüşlerinin eleştirisi de bulunmaktadır. Çünkü dini ideolojikleştirme çabası nihai noktada dine ve toplumsal hayata zarar verebilmekte, çatışma ortamına, elitist, jakoben, totaliter, radikal bakış açılarına, siyasalara veya dünya görüşlerine sebep olabilmektedir.

Aynı şekilde feminizmi de dini referanslarla, dini feminist referanslarla okumaya ya da güçlendirmeye çalışmak aynı anda hem dine hem de kadın hareketlerine zarar verebilir. Çünkü dini referanslardan yola çıkıldığında seküler kadınların sorunlarının anlaşılması veya çözülmesi zorlaşabilir; feminizmden hareket edildiğinde ise dinin etik boyutu ihmal edilebilir.

Yine feminizmin yukarıda sözünü ettiğimiz ideolojilere, akımlara eklenmesi de kadınlar aleyhine sonuçlanabilir. Bu nedenle belki de kadınların,

feminizm (ki monoblok bir feminizm de yoktur) dahil bütün ideolojilere belirli ölçüde mesafeye yaklaşması, feminizmin ne diğer ideolojilerle ne de din ile bütünüyle uzlaştırılamayacağı, dinden hareketle feminizmin, feminizmden hareketle dinin anlaşılacağı, yönetim biçimi, yaklaşım veya “izm”lerinin izlerini dinde veya İslamiyette arama çabalarının problemli olduğunun, “evrensel” düzeyde kadın sorununun tek bir ideolojiden hareketle ya da birkaç eklemleme ile çözülemeyeceğinin ve belki de yerel çözümlere de daha fazla odaklanması gerektiğinin bilincinde olmaları gerekir.

Kaynaklar

- Ali, Z. (2019). “Sonuç: Feminizmi Sömürgeci Kurtarmak ve Yenilemek”. (Ed.). *İslami Feminizmler* (3.Baskı) içinde (ss.193-199). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Araujo, V. Ve Gatto, M. A. C. (2022). “Can Conservatism Make Women More Vulnerable to Violence”. *Comperative Political Studies* 55(1). 122-153.
- Arslan, H. (2020). *Meselelerimizi Konuşmak* (Haz. Asım Öz). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Badran, M. (2019). “İslami Feminizm: Nedir?” Zahra Ali (Ed.). *İslami Feminizmler* içinde (37-51). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barlas, A. (2019). “Müslüman Kadınlar ve Baskı: *Kuran*’dan Yola Çıkan Özgürlük Okuması”. Ed. Zahra Ali. *İslami Feminizmler* içinde (65-91). İstanbul: İletişim Yayınları
- Beneton, P. (2011). *Muhafazakarlık*. çev. Cüneyt Akalın. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cirhinlioğlu, Z. ve Çağrıncı Zengin, A. (2020). “Modernlik-Dindarlık İkiliğini Yeniden Düşünmek: Kadın Dindarlığı” *Journal of Modernism and Postmodernism Studies* Vol. 1. Issue 1. 66-79.
- Darvishpour, M. (2003). “Islamic Feminism: Compromise or Challenge to Feminism?”. *Iran Bulletin-Middle East Forum*: 55-58. (11.09.2023’da girildi).
- Donovan, J. (2016). *Feminist Teori* (çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek vd.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duman, M.Z. (2005). “İktidar Söyleminin Aracı Olarak İdeolojinin Siyasallaşması”. *Muhafazakar Düşünce*. Sayı:4. Yıl:1. ss. 243-260.
- Epstein, K. (1966). *The Genesis of German Conservatism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ertit, V. (2014). *Sekülerleşme Dinden Uzaklaşmanın Hikayesi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Ertit, V. (2016). *Endişeli Muhafazakarlar Çağı Dinden Uzaklaşan Türkiye*. Ankara: Orient Yayınları.
- Güler, E. Z. (ed. H.Birsen Örs). (2013). “Muhafazakarlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydaçılığa”. *19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (115-158). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Güllüpnar, F. (2020). “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Siyasal İslamcılık İdeolojisi: Kültürelci Analizlerin Ötesi ve Modernleşmenin İslamcı Yüzleri”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi / Humanitas*. Yıl:8 (16). 206-230.
- Hegel, G. W. F. (2018). *Felsefe Tarihi/ Tahles’ten Platon’a Grek Felsefesi Cilt 1*. (çev. Doğan Banş Kılınc). İstanbul: Notabene Yayınları.

- Hirschman, A. O. (2013). *Gericiliğin Retoriği* (çev. Yavuz Alogan). İstanbul: İletişim Yayınları.
<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/12/14/824704>
- İnce, H. O. (2010). *Muhafazakar İdeoloji Din-Siyaset*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Lamrabet, A. (2019). "Özcülüğün Reddi ile Müslüman Düşüncenin Radikal Reformu Arasında". Ed. Zahra Ali. *İslami Feminizmler* içinde (51-65). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Levinas, E. (2010). *Sonsuza Tamkılık*. (Der. Zeynep Direk). İstanbul: Metis Yayınları.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya*. çev. Mehmet Okyavuz. Ankara: Epos Yayınları.
- Mardin, Ş. (1999). *Din ve İdeoloji* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moghadam, V. M. (2002). "Islamic Feminism and Its Discontentes: Towards A Resolution of The Debate" *Signs*. 27. 4.
- Nisbet, R. (2011). *Muhafazakarlık/Düş ve Gerçek*. çev. Kudret Bülbül, M. Fatih Serenli. Ankara: Kadim Yayınları.
- Oakeshott, M. (2004). "Muhafazakâr Olmak Üzerine". (çev. İsmail Seyrek). *Muhafazakar Düşünce Dergisi* Yıl 1. Sayı: 1. Yıl: 1. 59-85.
- Özipek, B.B. (2004). *Akıl, Toplum, Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Posner, R. A. (1989). "Conservative Feminism" *University of Chicago Legal Forum* 191-217.
- Scruton, R. (2021). *Nasıl Muhafazakar Olunur* (çev. Deniz Karakullukcu). Ankara: Atıf Yayınları.
- Stacey, J. (1983). "The New Conservative Feminism". *Feminist Studies* vol:9, no:3, 559-583.
- Şeriati, A. (2016). *Dünya görüşü ve İdeoloji* (çev. Kenan Çamurcu). Ankara: Fecr Yayınları.
- Turna, M. (2020). "İslamcılık Üzerine Bazı Dikkatler ve Nuri Pakdil'in İslamcı Çizgi'deki Yeri" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 49. 211-232.
- Türköne, M. (2011). *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler* (çev. Arzu Tüfekçi). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Yılmaz, Z. (2015). *Dişil Dindarlık/ İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.